

УДК: 159.922.8

Н. В. Михальченко, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра диференціальної і експериментальної психології

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

У даній статті автор показує вплив українського фольклору на формування патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці. Проблему розвитку патріотичної рефлексії неможливо з'ясувати без аналізу засобів, які сприяють патріотичному відродженню української нації. У статті висвітлюються найбільш актуальні аспекти розвитку патріотичної рефлексії у дітей засобами українського фольклору.

Ключові слова: ментальність, патріотична самосвідомість, патріотична рефлексія, виховний ідеал українського народу, український фольклор, цінності.

Наш час вимагає відродження і розвитку української національної системи освіти і виховання. Сучасна психологічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати дедалі глибшого патріотичного змісту і характеру. Підростаючому поколінню потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національною культурою, духовністю, патріотичним покликанням.

Високої ефективності у формуванні патріотично вихованої особистості ми можемо досягти тоді, коли буде реалізовано забуту в попередні атеїстично-матеріалістичні десятиріччя істину: кожна людину в житті має надихати щось високе і безсмертне, вічне. Люди, натхнені вічними цінностями, завжди в історії отримували моральну, духовну перемогу. Людина, яка керується у своїй діяльності, поведінці вічними цінностями, завжди має підвищену енергію життя, високий настрій, ініціативність і підприємливість, глибоку віру у свої сили, перемогу Добра над злом. Люди ж, які керуються у своєму житті вузькими прагматичними інтересами, стають, як правило, споживачами матеріальних благ, егоїстами. У них не виховано шляхетних поривів душі, вони байдужі до високих ідеалів, не шанують вічних цінностей [9].

Досягти ефективності у формуванні у людини вічних цінностей можливо за допомогою рефлексії на вищезазначені поняття та усвідомлення саме патріотичних ідеалів [3]. Таким чином існує проблема дослідження патріотичної рефлексії саме у молодшому шкільному віці, як новоутворення.

Проблема розвитку патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці в наш час є проблемою становлення особистісного ядра людини, закладання базису культури, духовності, збалансованості потенційних можливостей та реалізованих здібностей [4].

Хоча останнім часом ученими досліджено такі поняття, як "само-регуляція" (Безверхий О. С. [1]), "рефлексія" (Савицька О. В. [10]), самооцінка (Островська К. О. [7]), однак, на жаль, умови та засоби формування патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці не стали предметом наукового психологічного дослідження. Тому основною метою статті є дослідження психологічних особливостей розвитку патріотичної рефлексії дітей засобами українського фольклору та аналіз перших підсумкових зрізів в експериментальній групі.

У попередні десятиліття у вихованні часто домінували однобічність, поверховість, втрачався комплексний підхід до формування цілісної особистості, зокрема засобами українського фольклору. Фольклор розглядався в основному лише як одне з джерел пізнання соціальної боротьби народу в минулому. Насправді ж фольклор є невичерпаним джерелом пізнання історії рідного народу, скарбницею його духовності, національного характеру і світогляду, комплексним впливом на підростаючі покоління [9].

У фольклорних творах відображено всі етапи формування у підростаючих поколінь нашого народу свідомості і самосвідомості, патріотизму, глибоких гуманних якостей. Національні ідеї та цінності розвивалися віками й у високохудожній формі фіксувалися в численних жанрах і засобах усної народної творчості.

Для того щоб проаналізувати вплив українського фольклору на формування патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці, здійснимо аналіз таких понять, як ментальність, самосвідомість, патріотична рефлексія, український виховний ідеал.

У наш час основна увага патріотичному вихованню особистості надається саме як вихованню національному, тобто вихованню в душі ментальності українського народу, його коордоцентризму, потягу до прекрасного і прагнення до гармонії. Ментальність нації — специфічний спосіб сприйняття і роз'яснення нацією свого внутрішнього світу й зовнішніх обставин. Менталітет виробляється під впливом багатовікових культурно-історичних, природно-кліматичних та інших чинників. У жанрах фольклору, в усій розмаїтості його змісту відображено саме українську ментальність, багатогранний і самобутній внутрішній світ українців [9:102]. У фольклорних творах у молодшому шкільному віці діти глибше пізнають самі себе, свою національну психологію. Кожна національно свідомо людина, досягнувши зрілого віку і усвідомивши основні закони формування особистості, підростаючих поколінь, із вдячністю долі згадає своє дитинство і відчуває себе щасливою від того, що завдяки фольклору вона пройнялася національним духом, стала вірною донькою чи сином рідного народу. Саме така людина визнає, що за своєю природою і суспільними функціями фольклор має пізнавальний, розвиваючий і виховний характер. Підхід історично-генетичного пояснення формування української ментальності дає зрозуміти цілісність української психічної структури у своєму відношенні до світосприймальних настанов. Дослідники української ментальності стверджують, що українська психічна структура відрізняється емоційно-почуттєвим характером [4]. Менталітет виступає як цілісне духовне утворення, як "дух народу", що пронизує всі сфери

життєдіяльності людини і зберігає код нації. Менталітет проявляється в самосвідомості людини.

Значну роль у формуванні патріотичної рефлексії має високий рівень патріотичної самосвідомості людини. Тому вивчення українського фольклору в молодшому шкільному віці має бути спрямовано на розвиток патріотичної самосвідомості. Формування патріотичної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення молодших школярів до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину. Усвідомлення мети діяльності, оцінка її результатів іншими людьми формують у дитини уявлення про себе як про суб'єкта діяльності, сприяють становленню самосвідомості [5:100]. Власне, це "Образ Я", який складається з різнобічних уявлень про себе. Але при формуванні патріотичної рефлексії засобами українського фольклору треба враховувати, що самосвідомість — не лише зосередження індивіда на собі, а й протиставлення себе світові. У плані самосвідомості він веде зі світом постійний діалог, що переходить у діалог із самим собою. Для кожної дитини фольклор рідного народу — це висока і єдина школа національного світосприймання, яка починається з колискової пісні у перші місяці її життя і згодом сприяє усвідомленню нею себе як представника своєї нації. Це специфічна духовна школа, засоби впливу якої на емоції, почуття, розум дитини є незамінними. Фольклорні образи, ідеї, символи, відображені в них моральні згустки відіграють величезну роль у пробудженні і розвитку патріотичної свідомості і самосвідомості.

Самосвідомість пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немовби "збоку" [8:131]. Як об'єкт самопізнання особистість — це людина, якою вона відчуває, спостерігає, відчуває себе, якою вона відома собі і якою вона сприймається, мислиться, з її точки зору, іншими. Рефлексія починається із зосередження уваги на собі і самооцінки. Саме у молодшому шкільному віці вона набуває великого значення, з'являється як значиме новоутворення віку. За допомогою рефлексії можливо формувати патріотичне ставлення до українського фольклору через світовідчуття і світорозуміння українського народу, усвідомлення необхідності духовного зростання. Патріотична рефлексія — це самоусвідомлення (самооцінка, самопізнання, розуміння, самовідчуття) людиною душевного стану, своїх вчинків, самоаналіз та сприйняття спільних психологічних особливостей менталітету, осмислення свого минулого, нинішнього і майбутнього [4]. Слід зазначити, що в молодшому шкільному віці важливим пластом рідної культури, який сприятиме розвитку патріотичної рефлексії, є прислів'я і приказки. Ці відточені висловлювання є школою народного життя, національного способу мислення, сприймання дійсності.

Велику роль у формуванні патріотичної рефлексії відіграють духовні виховні ідеали українського народу. В ієрархії проблем і пріори-

тетів сучасної освіти одне з чільних місць має належати формуванню в молоді практично-дійової, активно-перетворюючої спрямованості характеру і світогляду. Патріотично насажена активність особистості молодшого школяра повинна постійно підвищуватися в процесі виховання, формування рефлексії, переростати, відповідно до вікових особливостей, в громадсько-політичну, державницьку діяльність [6]. Щоб сформувати в учнів ідеали, необхідно насамперед навчити їх визначати патріотичні цінності. Цінності — це вироблені в процесі становлення спільності своєрідні еталони, які мають вигляд колективних уявлень про дійсність і виконують функцію ідеалу — бажаної мети. З цінностями порівнюються події як у спільності, так і поза нею, що зумовлює певне ставлення до них [5:227].

Національний виховний ідеал має тісний зв'язок із ментальністю народу, сприяє збереженню нашої духовної самобутності, нашого духовного "Я", національної ідентичності. Лише в останні роки незалежності України діти молодшого шкільного віку відчували всю красу, ідейно-емоційне, морально-духовне багатство колядок, щедрівок і віршувань. У них народ зичить усім добрим людям насамперед міцного здоров'я, всіляких гараздів, успіхів у господарстві, трудовій діяльності [9:105]. У цих фольклорних жанрах звеличуються наступні ідеали: пан господар-трудівник, хлібороб, мудрий володар становища; оспівується злагода в сім'ї, утверджується добро, щастя. Колядки і щедрівки викликають у молодших школярів радість, бадьорість, формують оптимістичне світосприймання. У них виникає бажання втілювати в життя те, про що вони співають, коли зичать добра працюючим людям. Співаючи чи слухаючи колядки і щедрівки, діти уявляють себе в майбутньому добрими господарями, у яких подвір'я чисте, заметене, хата гарна, по-народному затишно і естетично прибрана світлиця. І, головне, у сім'ї панують взаємна любов і взаємоповага між її всіма членами, чемні стосунки, лад і злагода.

Важлива роль у розвитку та формуванні патріотичної рефлексії належить героїчним казкам, де прославляються подвиги в ім'я рідного народу. У таких творах утверджуються фізична і духовна сила, звитяга, стійка воля та інші високі лицарські якості наших предків. Наприклад, у таких казках, як про Котигорошка, Івана — мужицького сина, прославляється ідеал богатиря, лицаря, патріота рідної землі, який всіма своїми вчинками утверджує в житті добро, правду, справедливість. Такі герої мають незвичайну силу і мужність, доброту і чесність, ненависть до ворога, який знущається з людей, катує їх, плюндрує землю рідного народу, збиткується над його святинами. Казки — одна з досконалих форм етнізації і соціалізації дітей, безконфліктного входження їх у гуманні стосунки між людьми [9:124]. Зі змісту казок діти черпають патріотичні почуття та ідеї любові до природи, рідного краю, Батьківщини-України.

Результати аналізу "читанок" для молодших школярів показує, що їх зміст в основному дає можливість для формування різноманітних моральних якостей. Так, зміст цих підручників дозволяє формувати в учнів уявлення про гуманне ставлення до людей, любов до рідного краю, рідної землі — України, а також уявлення про вірність, сміли-

вість, героїзм тощо [2]. Наприклад, кількість текстів, що дозволяють формувати згадані уявлення, у другому класі становить 18%, а у третьому — 21%. В останні роки, кількість текстів, що дозволяють формувати у молодших школярів уявлення про моральні якості, має тенденції до збільшення. Але, на жаль, цього недостатньо для розвитку високого рівня патріотичної самосвідомості.

Тому з метою вивчення умов формування патріотичної рефлексії нами було проведено формуючий експеримент на базі початкової школи № 11 м. Первомайська Миколаївської області. В експерименті брали участь дві групи молодших школярів віком 8–9 років: експериментальна і контрольна, які включали відповідно 27 учнів і 24 учні.

У процесі проведення формуючого експерименту в експериментальній групі було створено спеціальні умови щодо розвитку та формування патріотичної рефлексії. Перші підсумкові зрізи встановили, що великий вплив на формування патріотичної рефлексії мають:

1) ранки-зустрічі і вечори на фольклорні теми, які пробуджували в дітей інтерес до дослідницької діяльності, пов'язаної з записами нових фольклорних творів рідної місцевості. Наприклад, обряд "Зустріч Весни" в Україні, якому був присвячений ранок, сприяв формуванню у дітей емоційно-ціннісного компонента патріотичної самосвідомості, розвитку рис ментальності українського народу: щирості, щедрості, наполегливості, волелюбності та миролюбності;

2) конкурси на краще знання окремих жанрів, змісту фольклорних творів на певну тематику, які сприяли формуванню в учнів потреби складати нові власні твори в дусі національного фольклору. Так, конкурс "На лужку-моріжку" допоміг розвинути патріотичне світобачення засобами українського фольклору. Тематична робота сприяла формуванню потреб приналежності і любові до свого народу, засвоєння етнокультурних властивостей українців;

3) вікторини, які сприяли формуванню у дітей комунікативних, перцептивних, практично-дійових і творчих здібностей. Розвинули почуття гідності та волелюбності шляхом формування патріотичного самопізнання;

4. бесіди на патріотичну тематику, що сприяли розвитку відповідальності за долю рідної землі та формуванню когнітивного компонента патріотичної самосвідомості через знання і уявлення про етнокультурні особливості українського народу.

Контрольні підсумкові зрізи були проведені за допомогою проективної методики незакінчених речень, серед яких були запропоновані дітям наступні: "Я люблю рідну землю, тому що...", "Я піклуюсь про батьків, тому що...", "Про мене піклуються батьки, рідні, тому що...", "Я впевнений, покладаю надію на Батьківщину, тому що..." та ін. Слід зазначити, що на початку експерименту результати початкового етапу дослідження в експериментальній і контрольній групі суттєво не відрізнялися.

Результати проведеного нами експерименту представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Етапи експерименту	Групи молодших школярів	Рівні патріотичної самосвідомості молодших школярів (%)		
		Високий	Середній	Низький
Початковий етап дослідження	Експериментальна група (N = 27)	8	31,3	60,7
	Контрольна група (N = 24)	7,6	31,2	61,2
Заключний етап дослідження	Експериментальна група (N = 27)	29,6	44,4	26
	Контрольна група (N = 24)	12,5	37,5	50

Як видно з таблиці 1, в експериментальній групі зросла кількість учнів із високим рівнем розвитку патріотичної самосвідомості, при цьому кількість учнів із низьким рівнем зазначеної ознаки зменшилась. У контрольній групі істотних змін не відбулося. Висновки підтверджуються за допомогою критерію рангової кореляції за Спірменом $R_s = 0,78$ при R_s табл. = $0,4629$ ($P < 0,01$).

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що в дітей молодшого шкільного віку експериментальної групи патріотичне ставлення до батьків і рідних, рідної землі, українського фольклору, національних понять, українського виховного ідеалу має вищий рівень сформованості, ніж на початковому етапі дослідження. Нами було зроблено такі висновки:

- 1) в молодшому шкільному віці розвинена потреба належності й любові до свого народу, нації;
- 2) достатньо розвинуті патріотичні самовідчуття та спостережливість;
- 3) учнями усвідомлено головне: у центрі змісту всього жанрового розмаїття фольклору — українська людина з глибоким внутрішнім світом;
- 4) у дітей з'явилися почуття індивідуальної відповідальності за майбутнє країни;
- 5) сформовано високий рівень патріотичної самосвідомості.

Вищезазначене є підтвердженням того, що український фольклор позитивно впливає на формування патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці і є необхідною умовою розвитку підростаючого покоління в душі української ментальності та патріотичного ставлення до своєї Батьківщини. Подальший пошук буде направлений на вивчення впливу символіки українського народу на формування патріотичної рефлексії в молодшого школяра.

Література

1. Безверхий О. С. Психологічний зміст переконання // Психологія. Зб. наук. пр. — Вип. 3 (6). — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. — С. 56–63.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. — К.: Просвіта, 2001. — 416 с.

3. *Крайг Г.* Психология развития. — СПб.: Питер, 2002. — 992 с.
4. *Михальченко Н. В.* Развитие патриотической рефлексии у младшему школьному возрасту // *Вестник Одесского национального университета.* — 2003. — Т. 8, вып. 10. Психология. — С. 80–84.
5. *М'ясоїд П. А.* Загальна психологія. — К.: Вища школа, 2001. — 487 с.
6. *Осорина М. В.* Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. — СПб.: Питер, 2000. — 288 с.
7. *Островська К. О.* Взаємозалежність самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів // *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики.* — К.; Запоріжжя; Одеса, 2002. — Вип. 15. — С. 117–123.
8. *Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. / За ред. Ю. Л. Трофімова.* — К.: Либідь, 2000. — 558 с.
9. *Руденко Ю.* Основи сучасного українського виховання. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. — 328 с.
10. *Савицька О. В.* Умови та діагностика розвитку рефлексії в підлітковому віці // *Психологія: Зб. наук. пр.* — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. — Вип. 2 (5). — С. 96–103.
11. *Фіцула М. М.* Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К.: Академія, 2002. — 528 с.

Н. В. Михальченко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ
ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ
ВОЗРАСТЕ СРЕДСТВАМИ УКРАИНСКОГО ФОЛЬКЛОРА**

Резюме

В данной статье автор показывает влияние украинского фольклора на формирование патриотической рефлексии в младшем школьном возрасте. В статье освещаются наиболее актуальные аспекты развития патриотической рефлексии у детей средствами украинского фольклора.

Ключевые слова: ментальность, патриотическое самосознание, патриотическая рефлексия, воспитательный идеал украинской нации, украинский фольклор, ценности.

N. V. Mikhalchenko

Odessa I. I. Mechnikov National University

**PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF JUNIOR PUPILS PATRIOTIC
REFLECTION BY MEANS OF UKRAINIAN FOLKLORE**

Summary

The author shows the influence of Ukrainian folklore on the formation of patriotic reflection of junior pupils. The most pressing perspectives of the development of junior pupils patriotic reflection by means of Ukrainian folklore have been thrown light on.

Keywords: mentality, patriotic self-consciousness, patriotic reflection, educational ideal of Ukrainian nation, Ukrainian folklore, values.